

Birlik, V. (2022). Eğitim Ahlakında Temel Kavramlar. *İktisadi ve İdari Yaklaşımlar Dergisi*, 4(1), s. 1-16.

EĞİTİM AHLAKINDA TEMEL KAVRAMLAR

Basic Concepts in Educational Ethics

Vehip BİRLİK¹

ÖZET

Bu makalenin amacı; ahlak, erdem, huy, mizaç, kişilik, karakter, inanç ve tutum vb. kavramları tarihsel olarak açıklamak ve anlamlandırmaya çalışmaktır. Bu amaç doğrultusunda yıllardır vermiş olduğum derslerden ve öğrencilerle olan etkileşimden dolayı, öğrencilerin bu kavramları özümseyemedikleri, bu kavramların üzerinde fazlaca duramadıkları, ilgilenmedikleri ve alan yazınında bu konuda eksiklerin tespit edilmesi üzerine bu çalışmanın hazırlanması hâsıl olmuştur. Bu alanda bu çalışmanın özellikle öğrenciler üzerinde iyi bir katkısının olacağı ve literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Bu temel kavramlar toplumlardan, kültürlerden ve filozofların bakış açısına göre çok farklılık gösterdiği ve çok genel kavramlar olduğu için sadece belli noktalardan ve belli bir perspektiften çözümlemeye çalışılacaktır. Bu makaledeki en büyük zorluk bu temel kavramların her topluma ve kültüre göre farklılık göstermesidir. Bundan dolayı da konuyu biraz daha sınırlandırıp daha dar bir anlamda ifade etmeye çabalamak olacaktır. Diğer taraftan farklı dinler, farklı toplumlar, farklı kültürler olmasına rağmen, özellikle ahlak, erdem, karakter, inanç ve tutum kavramlarının birçok kültürde aynı anlama gelmesi konuyu kavramada daha büyük bir kolaylık sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Ahlak, Erdem, Karakter, İnanç, Tutum*

ABSTRACT

The purpose of this article; to explain and make sense of the concepts of morality, virtue, temperament, personality, character, belief and attitude historically. For this purpose, due to the lessons I have given for years and the interaction with the students, the preparation of this study has come about because the students could not assimilate these concepts, they could not dwell on these concepts, they were not interested, and the deficiencies in this subject were determined in the literature. In this area, it is thought that this study will have a good contribution especially on students and contribute to the literature. Since these basic concepts differ greatly from societies, cultures and the perspectives of philosophers, and they are very general concepts, it will only be tried to be analyzed from certain points and from a certain perspective. The biggest challenge in this article is that these basic concepts differ for each society and culture. For this reason, it will be an effort to limit the subject a little more and to express it in a narrower sense. On the other hand, although there are different religions, different societies, different cultures, it is thought that the concepts of morality, virtue, character, belief and attitude have the same meaning in many cultures, which will provide a greater convenience in understanding the subject.

Keywords: *Morality, Virtue, Character, Belief, Attitude.*

¹ Öğr. Gör., Şırnak Üniversitesi, Rektörlük Uygulamalı Bilimler, Felsefe Tarihi, ORCID :0000-0002-9721-8465, vehipbirlik@sirnak.edu.tr.

1. AHLAK/ERDEMİN TANIMI

Ahlak; mutlak olarak iyi olanı ifade eden ya da belirli bir yaşam tarzından meydana gelen davranış kaideleri toplamıdır. Diğer bir ifadeyle bireylerin kendisine göre tecrübe ettikleri, rehber aldıkları ilkeler toplamı ya da kurallar bütünüdür. Ahlak çoğunlukla, toplum tarafından özümsemiş davranış biçimlerini ortaya çıkaran görgü kurallarından, dinden ve hukuktan ayrıştırılır. Bunlar arasından görgü kuralları erdemle doğrudan alakalı olan praksis tiplerinden daha az önemli olduğu ifade edilen davranış şekli için kullanılır (Cevizci, 2013: 24). Günlük dilde kullanıldığında erdem, ahlaklılığın özel bir adıdır (Timuçin, 2004: 7). Fakat bu çok genel bir tanım gibi görünmektedir. Farklı dönemlerde filozoflar birçok farklı yorumlar getirmişlerdir. Bireyi ruhsal yetkinliğe yaklaştıran ahlaki iyiler toplamı; fikirlerinde ve eylemlerinde iradesini iyiye yönlendirmiş bireyin niteliği; iyiliğe yönelme ve kötülükten uzak durmayı ifade eder (Uzun, 2004: 479). Bu anlamda düşündüğümüzde, 'Arete' kavramının Grekçe karşılığı 'erdem' manasına gelmektedir. Yanı sıra Homeros'un yapıtlarında erdem kavramı, kavramlar arasında en üstünü olarak ifade edilmiştir (MacIntyre, 2001: 185).

Örneğin Homeros'un İlyada'sında öne çıkan her karakterin hemen hemen birbirine benzemeyen özellikleri vardır. Yapıtın en öne çıkan karakteri Akhilleus, yüreklilik ve erkte; Hektor kadere karşı gelmemede ve yüreklilikte; Odysseus ise kurnazlıkta ahlak sahibidir (Krugmann, 2004: 22). Homeros'un eserlerinde örnek gösterdiği temel erdem, cesarettir, çünkü savaşta en büyük erdemi göstererek, en büyük ünü kazanma olanağına sahip olunabilir. Greklerden beklenen savaşçı olmalarıdır. Bir soylu evde arkadaşlarıyla birlikte huzurlu yalnızlığında yaşamaktansa savaş alanında onlarla birlikte yan yana savaşarak ölmekten daha fazla mutlu olur (Rosenberg, 2003: 81). Akhilleus Agamemnon'a kızarak savaşı terk edip eve dönmek yerine bir köşede kendisine ihtiyaç duyulacak zamanı beklemesi bunun güzel bir örneğidir. Akhilleus, Agamemnon öncülüğündeki orduların zayıf düşmesi için tanrılara dua etmektedir, çünkü haksızlığa uğradığını düşünmektedir ve Agamemnon'un darda kalıp ondan yardım istemesini sağlayarak onun olanı, onurunu geri almak peşindedir (Krugmann, 2004: 26). Ancak Akhilleus'un savaşa dönmemesinin nedeni, Homeros'a bakarsak yakın bir arkadaşının öldürülmesidir (A.g.e., 2004: 290). Tabi ki günümüzde erdem çok daha farklı manalarda kullanılsa da, halen geçmişten günümüze olan döneme kadar ortak bir algının da olduğu ifade edilebilir.

Konuya tekrar dönersek eğer, Homeros'un söz ettiği erdemlerin; cesaret, dostluk ve kaderin birbiriyle olan bağlantısı gözden kaçırılmamalıdır. Heroik (Kahramanlık) çağın kahramanı ölümün nihai kaderi olduğunu bilir. Savaşçı, kahraman gibi ölmek ile utanılacak bir biçimde ölmek arasında seçim yapmalıdır. Bu karar ya savaş alanında dostlarını savunmak ya da savunduğu kentin insanlarını yani halkının iyiliğini de ilgilendirir (Rosenberg, 2003: 81-83). Kahramanlığa dayalı toplumlarda dostluk ilişkisi, akrabalık ilişkisini örnek alır (MacIntyre, 2001: 185). Heroik çağda insanlar, savaşta ve yaşamda her an ölümle karşı karşıya kaldıkları ve giriştikleri mücadelelerde birlikte hareket edebilmeleri için birbirlerine güvenmelidirler. Yürekli birey olmak, herkes tarafından güvenilebileceği düşünülen kişi

olmak anlamına gelmektedir (A.g.e., 2001: 185). Homeros'un burada savaşmayı ve erdemi eşit gördüğü, savaştan kaçmanın ise erdemsizlik olarak gördüğü kesin görünmektedir. Aslında askeri alanda veyahut özel yaşamda bunu halen görmekteyiz. Savaşta diğer asker arkadaşlarını bırakıp kaçmak veya arkadaşlarını yüz üstü bırakmak ahlak dışı olarak görülmektedir.

Homeros'tan günümüze doğru geldiğimizde ise, MacIntyre; erdemin Heroik dönemdeki anlamını belirlemek için Erdem Peşinde adlı yapıtında şu tespiti yapar: Bu dönemdeki Yunan dünyasında bireysel ahlaki ilkeleri değil toplumsal normlar erdem kavramını oluşturmaktadır, çünkü bu dönemde insanlar topluma karşı sorumluluklarını ve toplumun kendilerine olan sorumluluğunun farkındadırlar. Fakat kendi başına ahlaklılık kendisini tam olarak var kılmış değildir (A.g.e., 2001: 185). Homeros'un eserlerinde ayrıca, adalet anlamına gelen dikaiosyne kullanılmaz. Ancak MacIntyre, bu kavramın Homerik bir tona sahip olduğunu belirtir. Homeros dike ve dikaios kavramlarını kullanır. Dike evrenin düzeni anlamına gelir. Dikaios ise bu düzeni bozmamaktır. Homeros bir filozof değildir, ama onda bulunan düzenli evren kavramı kendinden sonraki filozofların düşünceleri için sağlam bir temel oluşturur (Kranz, 1994: 2). Şimdiye kadar söylenenler düşünüldüğünde, bunun pek haksız bir iddia olmadığını söyleyebiliriz. Homeros'un kullandığı biçim, bilim öncesi olsa da onun şiirlerinde alttan alta felsefe yaptığı söylenebilir. Nitekim şair Horatius, Homeros'un erdemi, Stoalılardan daha iyi bir şekilde aktardığını ifade etmiştir (A.g.e., 1994: 3).

Örneğin; Agamemnon'u ele alalım, dövüş sanatlarını bilen cesur bir lider olmasına rağmen her şeye sahip olma hırsı onu okuyucunun itici bir karakter olarak algılanmasına yol açmaktadır. Achilleus deli dolu bir karakterdir. Onuru, cesareti ve gücüyle okuyucuya örnek gösterilmektedir. Aynı şekilde Hektor vatanına, sözüne bağlılığı, dostlukta ve cesaretle erdem sahibi oluşuyla örnek bir karakteri teşkil eder (Krugmann, 2004: 26-29). Bunun günümüzde dahi aynı olduğu dile getirilebilir, soylu karaktere sahip ve ağır başlı şairler, iyi ve soylu bireylerin ahlakça iyi ve soylu eylemlerine yönelirken; kötü karakterli ozanlar ise bayağı yaratılıştaki bireylerin eylemlerine yöneldikleri görülmektedir (Aristoteles, 1997: 17). Buradan hareketle Aristoteles, Poetika adlı eserinde bu tespitten sonra Homeros'un şiir türündeki üstünlüğüne değinir. Yani Homeros Aristoteles'e göre, erdemi ele alan erdemli bir şair ve felsefecidir. Şiir, tarih eserlerine kıyasla daha düşünsel olduğu için daha önemli değerlendirilebilir. Zira şiir daha geneli ifade ederken, tarih ise tek olanı aktarmaktadır (A.g.e., 1997: 30). Kahramanlık çağı sonlarında ise krallar güçlerini yitirdiler, soylular ise güç kazanarak iktidarı ellerine almaya başladılar. Drakon, siyasal yapıda bir değişiklik yapmasa da siyasal iktidarın yazılı yasalara dayanarak sağlanması ilkesini getirmekle, yurttaş sorumluluklarına yeni bir dayanak oluşturdu (Ağaoğulları, 1994: 27). Fakat soyluların bu kendini meşrulaştırma çabası zenginlerin yararına süren bu angarya yönetim biçiminin halka yüklediği kötülüklerin en ağırı ve en acısıydı (Aristoteles, 1998: 14). Filozof'a göre böyle bir devlet düzeni içinde halkın ayaklanmaması olmayacak bir şeydi. Soylular ve halk arasında bir iç savaş çıktı ve bu savaşın sonu gelmek bilmedi; ta ki Solon her iki partinin üyelerince uzlaştırıcı ve yasa yapıcı seçilinceye kadar. Solon'un çabasının adaleti sağlama ve ölçülü olma olduğu söylenebilir (Bonnard,

2004: 22-24).

Bu anlamda Aristoteles, Solon'un halka yüzünü dönen ilk adalet adamı olduğu görüşündedir. Filozofa göre, Solon'dan önce halkın hiçbir hakkı yoktu (Aristoteles, 1998: 14). Solon'un soyluluğa, dolayısıyla kan bağına dayalı toplum sınıflandırmasına getirdiği sınırlamalar giderek arttı ve bu sınırlama demokrasi lehine gelişti (Ağaoğulları, 1994: 27). Ancak Atina toplumunda soylular ve halk arasındaki çatışma bitmek bilmediğinden, birbirinden farklı hatta zıt erdem anlayışları bir arada savunuldu (MacIntyre, 2001: 208). Erdemlerin bu karşı karşıya getirilişini Sophokles'in (Antik Greklerin en iyi tiyatro yazarı arasında görülebilir) eserlerinde açıkça görebiliriz. Sophokles, MacIntyre'a göre hem geçmişten gelen erdem, değer anlayışını kabullenirken hem de onu sorgulayıp aşmaya çalışmıştır (A.g.e., 2001: 218). Kral Oidipus son derece adil, cesur, akli başında ve erdemli bir karakterdir. Ancak kendisi her ne kadar böyle biri olsa bile, tanrıların ona oynadığı oyunlar dolayısıyla farkında olmayarak yüz kızartıcı şeyler yapmıştır. Önce (babasını tanımadığı için)babasını öldürmüş, daha sonra annesiyle (evlendiği kadının annesi olduğunu bilmeden) evlenmiştir.

Buradan çıkarılacak sonuç, erdemli olmanın bireyin kendi eylemleri dışındaki faktörlerin etkisinde kalabileceğidir. Aslında kaderin ve tanrıların adaletinin sorgulanmasının söz konusu olduğu ortaya çıkar. Daha sonra ise, Oidipus, tanrılara hiç isyan etmez, başına gelenlerin suçlusunun onlar olduğunun farkındadır ve kendi gözlerini kör ettikten sonra şu sözleri sözle: "Apollon, dostlarım. Bu dayanılmaz acıları o çektiriyor bana, ama gözlerimi kör eden başka eller değil, kendi ellerim (Sophokles, 1992: 111)." Burada söz konusu ahlakın tarihsel sürecinde çok büyük farklar olmasına karşın, temel veya esas konularda halen bazı şeylerin, özellikle ahlak konusunda aynı olduğu ifade edilebilir.

2. HUY VE TÜRLERİ

Ahlakın ne olduğuna değindikten sonra huy ve türlerinin neliğine bakmakta fayda görmekteyim. Genel olarak iyi; talihli, faydalı, iyiye yönlendiren; amacına, özüne uygun, işe yarar, doğru yapılmış, doğası gereği değere yönelmiş, değere ilişkin ve değerle belirlenmiş olan (Akarsu, 1998: 108); arzunun ve değerlerin nesnesi olan (Cevizci, 2013: 238) vb. manalarda kullanıldığı görülmektedir. Ahlak felsefesinin ve ahlakın esas terimi olarak iyi, ahlaki değer, ahlaki olanın olumlu temel niteliğine işaret eden özel kavram, ahlaki olarak değerli olduğu anlamına gelmektedir. İyi daima kendisi için tercih edilen, kendinden başka herhangi bir şey için araç olmayandır. Buradan hareketle iyi kendi kendine yeten, yaşamı kendisiyle tercih edilmeye değer kılandır (Özgen, 2007: 100-104). İyilik kavramı da iyi olma halidir. Diğer bir deyişle, herhangi bir karşılık beklemeden yapılan yardım, lütuf, ihsan ve yarar gibi anlamları kendi içerisinde barındırdığı söylenebilir (Akarsu, 1998: 108). İyinin karşısında yer alan veya iyinin yokluğu olan kötü ise; tehlikeli, zararlı ya da endişe ve korku uyandıran, az olan ve kendine yetemeyendir (Özgen, 2007: 100). İstenilen, beğenilmeyen, hoşlanılmayan, kötü (Doğan, 1994: 565); değerli olmamanın, ayıplanmanın konusu olan yasaya uygun bir şekilde karşı çıkmaya ve mümkün olduğunca değiştirme hakkı olduğu erdeme ve geleneksel iradenin karşısında olan her şey (Akarsu, 1998:

120) gibi anlamlara gelmektedir. Diğer taraftan kötülük kavramı ise iyi olmama hali, zarar verecek söz veya davranış anlamlarını içermektedir (Doğan, 1994: 684).

Buradan yola çıkarak erdem konularına ilgi gösteren düşünürler, bireyin eylemlerini iyi ve kötü kavramları etrafında yorumlamışlardır. Bireylerin ahlaki perspektif ve düşünceleri, içinde yetiştikleri kültür ve toplum yapıları birbiriyle aynı olmadığı için toplumdaki herkes tarafından kabul görececek bir tanım üzerinde uzlaşamamıştır. Fakat düşünürler içerisinde bu konuyla ilgili iki farklı görüşle karşılaşıldığı görülmektedir. Bunlardan ilki; praksisleri eyleme temel olan, eylemi meydana çıkaran düşünce biçiminin yapısına göre kıymetli ve faydalı bulurken, ikincisi de başarıya ve sonuca dayalı bir eylemi erdem açısından önemli bulmaktadır. Birincide, hem eylemi ahlaki bakımdan değerli kılan hem de eylemi gerçekleştiren kişi, iyi düşünüdür. Birinciden farklı olarak ikincide ise, eylemi ahlaki olarak önemli kılan, gerisindeki düşünüşün ne olduğuna bakılmaksızın iyi kavramını ortaya çıkaran ve oluşturanıdır (Akarsu, 1998: 8).

Fakat ünlü filozof Ebu Bekir er-Razi'nin erdem felsefesi incelendiğinde, filozof praksisleri iyi ve kötü olarak yorumlarken, eylemin arkasındaki düşünceyi değil, bunun sonucunda ortaya çıkan durumu değerlendirdiği görülmektedir. Düşünür ne nous' u (aklı) sadece iyi olarak görüp, bu ahlaki değeri onun sonsuz varlığına, ne de hevayı sadece kötü olarak kabul edip kötülüğü nous'un mutlak varlığına dayandırmaktadır. Bu durumun tersine akli (nous) ve hevayı sonuçları itibariyle iyi ve kötü olarak yorumlamaktadır (Razi, 1982: 18). Zaten düşünürün ahlak felsefesinde ulaşmak istediği nokta, bireyi hevanın etkisinden çıkarıp aklın hâkimiyetine vermektir. Bu durumdan farklı olarak filozofa göre; tüm iyilik ve ahlaki kaynaklardan birinin epistemoloji, kötülüklerin kaynaklarından birinin de bilgi eksikliği olduğunu dile getirebiliriz (Karaman, 2004: 166). Burada Sokrates'i hatırlamakta fayda vardır: Filozof yapılan tüm kötülüklerin kaynağında bilgisizlik olduğunu ifade eder.

2.1. Huyun Neliği

Huyu tanımlamaya çalışırsak; insanın mayası ve ruh (psykhe) niteliklerinin tamamı, tabiat, mizaç alışkanlık, davranış biçiminin yönü (Selçuk, 2008: 14-15), yaşadığımız duygu hallerinin değişimleri kavrayabilme veya algılayabilme olarak ifade edilebilir. Huyu kavram olarak açımlayabilmek ise; kişinin yaşamsal nitelikleri ve ekinç koşulları içinde oluşan, ruhsal durumunu belirleyen, karakterin heyecanlarının, yani karakter özelliklerinin bütünüdür.

Huy, fizyolojik kaynaklı ve bireylerin doğumdan getirdikleri tutumlar olarak da görülebilir. Hipokrat, İnsanların bedenlerinde yer alan sıvılara göre karakterlerin de dört farklı huyu olduğunu belirtmiştir. Kan, sıcakkanlılığa; balgam, sert ve bağımsız olmaya; kara safra, içe kapanıklığa; sarı safra, ani davranışlara ve sıcakkanlılığa sebep olmaktadır. Özerk sinir merkezi, özellikle duygu durumu üzerinde çok önemli bir yere sahip görünmektedir. Otonom sinir sisteminin dışardan gelen etkilere karşı duyarlı olması sonucunda ruh sorunlarına yol açabileceği düşünülmektedir. Doğuştan getirdiğimiz bazı koşullanma durumları veya bu şartlanmaya yatkınlık huy üzerinde etkilerde oluşturabilir. Burada dikkat

edilmesi gereken husus, huy konusunda tam bir uzlaşmanın olmadığıdır, çünkü huyların zamanla değişip değişmediği büyük bir sorun olarak karşımızda durmaktadır.

2.2. İyi Huylar

Erdem tarafından övülen iyi olma, mütevazılık, cesur olma, doğruluk veya adalet gibi niteliklerin tanımını içeren erdem; kavramsal olarak ahlaki iyiye yönelmesi, insanın en yüksek tinsel yetkinliğidir. Razi iyi huyları: hazın kölesi olma ve hazzı her şeyin üstünde görerek yaşamı bu şekilde anlamlandırmanın erdemli ve ahlaki bir tutumdan uzak olduğunun bir göstergesi olarak görmektedir. Ahlak, her şeyin en azıyla yetinmek ve hazların peşinden gitmemek, tutkularının büyüklüğü altında ezilmemek şeklinde de ifade edilebilir. (Razi, 1982: 70). Razi'ye göre erdemler iki aşırı ucun ortası olarak görülür ve bu da aşırılıklardan kaçarak ve bunları belirli bir dengede tutmakla mümkün olabileceğini dile getirir. Burada filozofun, Aristoteles ile aynı fikre sahip olduğu görülebilir, zira Aristoteles her şeyin aşırısının kötü olduğunu ve orta yolu bulmanın öneminden söz eder. Dolayısıyla da tutku, arzu ve isteklerle baş edebilmek ve yeri geldiğinde bunlardan yeteri kadar uzak durmak erdemlerin kazanılmasında en büyük yoldur. Aynı zamanda filozof, olağan durumlara göre davranmanın ve arzuyu her şeyin üstünde görmenin erdemden uzaklaşmak anlamına geleceğinden bu durumlardan kaçınılması gerektiğini dile getirmektedir. Eğer birey veya insan için tutkularının esiri olmak erdem olarak görülseydi, insanın diğer hayvanlardan farkı olamazdı. Oysaki en büyük üstünlük insanın aklını (nous) kullanarak, tutku, istek ve arzularına karşı gelmesi, onların kölesi olmamasıdır. Böyle bir durumlar karşılaşıldığında bireyin yerine getirmesi gereken tutkularına bir şekilde engel olmak ve akli melekelerini kullanarak, bu yolda ilerlemektir. (Razi, 1982: 21-25). Günümüzde de arzuların kölesi olanlara iyi gözle bakılmamaktadır.

Ebu Bekir er-Razi'ye göre, tüm bireylerde olduğu gibi tıp doktorlarının da iyi huylara ve davranışlara sahip olması gerekmektedir. Hekimlik bilgisi kadar hatta ondan daha fazla gerekli olan şey ise, tedavi olmak için yanına gelen kişilere karşı nazik ve iyi olmaktır. Çünkü hekimlerin mütevazı ve iyi kalpli olmaları ahlaki güzelliğin bir göstergesi olarak görülebilir. Bu anlamda bu mesleğe sahip bireylerin her daim kötü sözlerden kaçınıp, iyi sözlerle yönelmesi, gerekirse kötü zamanlar geçiriyor olsa da bunu yanına gelen hastalara belli etmemesi, aksine onlara karşı güler yüzlü, sakin ve iyi bir mizaca sergilemesi tercih edilmelidir. Bunların yanı sıra hekimlik mesleğini yapmaya başlamış veya bu konuda uzmanlaşmış kişilerin adalete sadık kalmaları, herkese eşit davranmaları, hatta bunun ötesine geçerek hiçbir sınıf ve mertebeye ayrıcalık tanımaması, hastalarının hastalıklarını adeta bir sır gibi saklamayı bilmeli ve bunu her zaman koruyabilmelidir. (Karaman, 2004: 107). Fakat günümüzde bu tavırları sergileyen maalesef çok az doktorun olduğunu bilmekte fayda vardır. Filozof buradan yola çıkarak diğer canlılardan farklı olarak, insanın akli melekelerine sahip olması ve bunu gereğince kullanması, bu yönüyle diğer bireylerle iyi iletişim kurması gerektiğini de ayrıca belirtmektedir. Çünkü bizi diğer hayvanlardan ayıran en büyük özelliğimizin akıl ve bu akli kullanmak olduğunu da unutmamalıyız. Razi bu anlamda bireylerin öz çıkarından çok, her daim toplumun faydasına olana yönelmemiz ve toplumsallaşmanın da

önemini ortaya çıkarmaya çalışmıştır. (A.g.e., 2004: 175-177). Burada akıl, orta yolu bulur ve aşırılıktan uzak durur, aynı zamanda akıyla hareket edenlerin ahlaki kuralara daha çok uyduğu da görülebilir.

2.3. Kötü Huyların Neliği

Ebu Bekir er-Razi, yaşadığımız tüm iyiliklerin ve sahip olduğumuz tüm erdemlerin, hatta kötülüklerin insanın isteklerinden (heva) veya arzularından meydana geldiğini, bu nedenle olabilecek bir karşılaşmada (akıl ve heva) her daim yönümüzü akıldan yana kullanmamız gerektiğini, arzulardan kaçınıp akıl ile hareket etmemizi gerekli görmektedir. (Razi, 1982: 18-24).

Filozofun kötülük ve kötü alışkanlıkların sebebi olan isteklerin bazılarını şu şekilde ifade eder: hüznün, mert olmama, kendini fazla beğenme tutkulu aşk, doğru olmayan sözler, sarhoşluk, arzu, kaygı ve aşırıya gitme, bağımlılık vb. gibi. Başka insanlara eziyet etmek, aklın yolundan saparak adalete ve doğruluğa uygun düşmeyen davranışlara yönelmenin insanı kötülüğe sevk edeceğini, insanı doğru yoldan uzaklaştıracağını ve arzularının kölesi haline geleceğini belirtir. (A.g.e., 1982: 106-107). Bunun aksine düşünmek ise pekiyi sonuçları doğurmayacağı da aşikârdır.

Bireyde doğru yoldan uzaklaşma sonucunda ortaya çıkan kötü davranışlar, insanın tutku ve arzularının peşinden gitmesi sebebiyle ortaya çıktığı düşünülmektedir. Tutku ve arzuları, heva ile engellemek, onları dizginlemek daha büyük kötülüklerin oluşmasının önünde engel olacaktır. (A.g.e., 1982: 33). Tüm bunların ötesinde filozofa göre, hiçbir dünyevi görüş ve perspektif bayağı tutkuları kınamaktan geri durmamıştır. Fakat burada yapılması gereken asıl şey, ortaya çıkabilecek her türlü tutku ve arzuların, hatta isteklerin önüne geçebilmek, bunları kontrol altına alabilmek ve akıl ile ortay yolu bularak bu aşırı olan uçlardan veya tutkularından kaçınmaktır. Akla sahip olan insan, aşırı uç olarak görülen acılardan hem kendisi hem de başkaları için de uzak durmalıdır. Acıyı ne kendisi ne de başkası için asla istememelidir. Burada dikkat edilmesi gereken bir başka husus ortay yollu bir yaşam tercih edilmeli, aşırılıklardan kaçınmaktır. (A.g.e., 1984: 80-81). Bu yolu takip eden herkesin sonunda ahlaki bir yola gireceği ve erdemsizlikten uzak kalacağı görülebilir.

3. EĞİTİMDE KİŞİLİK NEDEN ÖNEMLİ

Felsefe kavramlarından biraz uzaklaşıp Psikoloji disiplinine yaklaşıncaya, bu disiplininde çalışan araştırmacılar, bireylerin benzer olaylar yaşadıklarında göstermiş oldukları reaksiyonların neden birbirinden farklı olduğunu araştırma konusu etmişlerdir. Çok büyük ve derin araştırmalar ve farklı fikirsel akımların ortaya koyduğu çalışmalar, geçmişten günümüze büyük bir birikime sahip olmasına karşın, halen kişilik hakkında üzerinde uzlaşılma ve ortaya tam olarak bir tanım çıkaramamışlardır.

Fakat zihin ve bilinç araştırmalarıyla ileriki zamanlarda daha iyi sonuçların ortaya çıkacağı öngörülmelidir. Biraz gerilere gidince, özellikle 18. yy. sonları ve 19.yy. başlarında bu konuda çok fazla bilimsel araştırma ortaya atılmıştır. İlk zamanlarda kişilik teorileri ortaya çıkmış fakat daha sonra Charcot, Jung, Freud ve daha birçok düşünür tarafından daha ayrıntılı teoriler geliştirilmeye çalışılmıştır.

Bütüncül görüşleri savunan Gestalt yaklaşımını kişilik kuramların oluşmasında ve gelişmesinde etkili olduğu görülebilir. Psikometri, deneysel psikoloji, kontrollü deneyler de bu kuramların ilerlemesinde ve ciddi bir şekilde yol almasını sağlamıştır.(Yanbastı, 1999: 33). Bunların ötesinde bu kavram (kişilik) üzerine geçmişten günümüze birçok tanım yapıldığı görülebilir. Örnek vermek gerekirse; Kişilik, bireyin kendine has ve diğer bireylere benzer olmayan, görece hep aynı kalan, dönüşmeyen özellikleri olarak ifade edilebilir. (A.g.e., 1999: 37).

Aiken'e göre kişilik bu anlamda, insanların dışarıdan nasıl görüldüğünün, akıl işlemlerinin, sosyal ve duygusal niteliklerinin tamamıdır. Burada farklı bir vurgu olduğu gözden kaçmamaktadır (Sommer ve Tatar, 2004). Yukarıda da ifade edildiği üzere kişilik hakkında geçmişten günümüze çok fazla tanım ile karşılaşmak mümkündür, bunun yanı sıra kişiliği kavramsal olarak açımlayan ve yeni tanımlar atfeden farklı modellerin de olduğunu söylemek herhalde yanlış olmayacaktır. Bunları kategorik ve boyutsal olarak iki farklı şekilde ifade edebiliriz. Kategorik model, uygulama alanında farklı tedavi tercihlerini ve iletişimi daha sağlıklı ve düzgün olarak ortaya çıkmasını sağlarken, boyutsal modelde ise; süreklilik arz eden davranış biçimlerinin kategorize edilmesi ve bu boyutlar arasındaki bireysel özelliklerin ortaya çıkarılmasını hedeflemektedir. (Masthoff, 2007: 81-89). Bunların ötesinde bazı bilim insanları kişiliği tanımlamak ve ölçebilmek için farklı kişilik tanımları ortaya koymuşlardır. Henrich Sjöbring'in üç boyutlu kişilik teorisini esas alan Marke Nyman Mizaç Skalası ölçümünde sağlamlık, geçerlilik ve kararlılık alt dinamiklerinde geçerlilik, kararlılık ve sağlamlık alt boyutlarında erke seviyesi, dürtü ve duygu kontrolü olduğunu belirtmiştir (Digman, 1990: 37). Kişiliğe iki boyutlu teorilerin sınırlarının olduğu düşünüldüğünden iki boyutlu yaklaşım sergileyen farklı yaklaşım modelleri meydana getirilmiştir. Digman 'Büyük Beşli' olarak ifade edilen beş faktörlü kişilik modelinde nörotisizm, ikna, insaf, dışa dönüklük alt boyutlarının olduğunu ortaya çıkarmıştır (A.g.e., 1990: 44). Görüldüğü üzere çok fazla tanım olmasına karşın halen üzerinde uzlaşılmayan bir konu karşımızda durmaktadır.

Hipokrat, insanların bedenlerinde yer alan sıvılara göre karakterlerin de dört farklı huyu olduğunu belirtmiştir. Kan, sıcakkanlılığa; balgam, sert ve bağımsız olmaya; kara safra, içe kapanıklığa; sarı safra, ani davranışlara ve sıcakkanlılığa sebep olmasını mizaç farklılıklarıyla açıklamaya girişmiştir. (Sayın ve Aslan, 2005: 276-283). Kreplin'in afektif mizaç çeşitleri: 1) Hipertimik tip, 2) İrritable tip, 3) Eşik altı distimik tip 4) siklomik tip olarak ifade ederken (Von Zerssen ve Akiskal, 1998). Von Zerssen ise kişilikte altı farklı alan olduğunu açıklamıştır. Bunlar; uysal, ankiyöz, endişeli, hayalperest, manik, gergin, melankoliktir. (Zerssen, 2002: 143-158). Daha önce de ifade edildiği üzere, geçmişten günümüze kişilik hakkında kesin bir tanım olmamasına karşın, üzerinde uzlaşılan konu, boyutsal modellerin kategorik olanlara nazaran daha net ve kesin bilgiler içermesi olmasıdır. (Masthoff vd., 2007: 81-88). Psikobiyolojik Kişilik Kuramı, boyutsal modellerin içerisinde en çok ilgi duyulan ve kanıtlarına güven duyulan alan olduğu açıktır (Cloninger ve Svrakic, 2000: 235-298).

Cloninger'in ise, Psikobiyolojik Kişilik Kuramının yaratıcısı olduğu ve kuramı geliştiren kişi

olduğu 1986 yılında yazdığı yazı sayesinde daha da belirgin bir hal almıştır. Bu kuram, Mizaç ve Karakter teorisi olarak da bilinmektedir. Düşünür, Üç Boyutlu Kişilik Ölçeğini; yenilik arayışı, zarardan kaçınma, ödül bağımlılığı gibi alt dallarının da olduğunu ifade etmiştir. Her bir alt boyut birbirinden ayrımlı, genetik olarak iç içe geçmiş ve kendine ait nörokimyasal düzenlerle alakalı olduğu ayrıca belirtmiştir (A.g.e., 2000: 970-990). Daha sonraki dönemlerde düşünür, sebat etme gibi başka bir boyutunda olduğunu, ortaya koyduğu sistemde bu kavramında olması gerektiğini ifade etmiş ve teorisini daha da geliştirmiştir. (A.g.e., 2000: 970-990). Cloninger'in ortaya attığı yeni model ile Mizaç ve Karakter Envanteri, daha önce var olan kişilik modellerine teorik ve ampirik temel oluştururken, klinik deneyler için alt bir zemin oluşturmuştur. Cloninger'in kişilik teorisi, aynı şekilde bireyin davranışı ile nörotransmitterler arasında adeta bir köprü görevi üstlendiğini de belirtmiştir. Bu teoriye göre, zarardan kaçınma ile seratonin, yenilik arayışı ile dopamin, ödül bağımlılığı ile norepinefrin, sebat etme ile glutamaterik arasında koparılamayacak bir bağ var gibi görünmektedir (Köse ve Sayar, 2004; Cloninger, 2004).

4. MİZAÇ VE KARAKTER ÖZELLİKLERİ

Kişilik, mizaç ve karakter olmak üzere iki temel öge barındırmaktadır (Akiskal ve Yerevanian, 1983: 801-810). Kişinin ne şekilde davranacağı (hareket edeceği) veya dışarıdan gelen uyarana karşı reaksiyonlarındaki benzer olmayan özelliklerinin nedeni olarak tahmin edilen yapı mizaç olarak tanımlanabilmektedir. (Rosenbluth ve Bagby, 2005).

Herkesin üzerinde uzlaşacağı bir tanımlama yapmak gerekirse, kişiler arasında benzerlik göstermeyen, doğumdan hemen sonraki yıllarda belirmeye başlayan, daha sonraki yıllarda ise değişimin pek olmadığı ve ortaya çıkmasında yaşambilim etkilerin katkısının olduğu davranış özellikleri olarak ifade edilebilir. (Patridge, 2003). Davranış özelliklerinin herkese özel olması veya birbirinden farklılık göstermesi bu evreni daha anlamlı kılmaktadır her şeye rağmen. Yukarıda da ifade edildiği üzere Cloninger mizacı; dört farklı şekilde açıklamaya çalışmıştır. Bunlar; yenilik arama, zarardan kaçma, ödül bağımlılığı ve sebat etmedir. Bunlar tek tek açık kılınmaya çalışılacaktır.

4.1. Yenilik Anlayışı

Yenilik arayışı hiçbir sonuç dikkate alınmaksızın davranışlar sergileme, uyarıcılara yönelik ve ödül alma durumu, zorluklarla baş başa kalındığında bu durumdan kaçınma yönelimi olarak görülebilir. Yenilik arayışının da dört alt boyutu olduğu söylenebilir. Bunları; Keşfetmekten Heyecan Duyma-Kayıtsız Bir Katılık, Dürtüsellik-İyice Düşünme, Savurganlık-Tutumluluk ve Düzensizlik-Düzenlilik alt ölçekleri olarak ifade etmek herhalde yanlış olmayacaktır (Cloninger, 1987: 573-588).

Yenilik arayışı alt bölümlerinden yüksek derece puan alan bireyler, düşüncesizce davranan, karar veremeyen, devamlı fikir değiştiren, ani refleksler gösteren, velveleci, yüksek meraklı kişiler olarak düşünülebilir. Hemen her şeye karşı aşırı öfkeli ve tartışmaya girme konusunda fazlaca eğilim gösterirler. Dikkatlerini toplayamaz ve sürekli bir bunalım, sıklıkla belirti gösterirler. Bu tarz

bireyler hemen bunalıma girme, sinirlenme ve düşüncesizce davrandıkları için toplumda var olan diğer bireylerle olan etkileşimlerinde büyük sorunlar yaşarlar. Yenilik arayışı alt bölümlerinden düşük dereceleri olanlar da karar vermede uzun süre kaybeder, bu kişiler istekli olmayan, utangaç ve yeni olan şeylere karşı kapalı fikirleri olan ve yeni şeyleri benimsemekte güçlük çeken bireyler olarak görülebilirler. Kendi konfor alanlarını değiştirmekten kaçınan, değişim istemeyen, disiplinli olmayı seven, tasarrufu seven, diğer bireylere olan bağlılık duygusu gelişkin bireylerdir ayrıca. (A.g.e., 1987: 573). Dikkat edildiği üzere bu anlayışın iki uç noktası arasında uçurumlar bulunmakta ve kişinin yaşam kalitesi üzerinde çok büyük olumsuzluklara yol açabilmektedir. Psikoloji biliminin gelişmesiyle bu uçlara çözüm aramak daha kolay hale gelmiştir.

4.2. Zarardan Kaçınma

Zarardan kaçınma olabilecek bir suçluluk duygusu karşısında ceza ve sorumluluktan kaçabilmek için var olan davranışlarına ket vurma veya bu davranışlardan kaçma eğilimi olarak ifade edilebilir. Bu alt derece veya bölüm olumsuz bir ruh halini, başka bireylerle iletişimden kaçınmayı, müphem olan durumlardan kaçmayı, ayrıca daha asosyal davranışlar sergilemeyi alışkanlık haline getirmektir. (Köse vd., 2004). Bu alt bölümün de kendi içerisinde farklı bölümlerinin olduğunu ifade etmekte fayda vardır. Bu alt bölümler; dinç olma hali, yaşadığı toplumu sevme - bezginlik, beklenti kaygısı - kötümser, sonsuz iyimser hali – belirsizlik kaygısıdır. Bu alt boyuttan yüksek puan alanlar var olan durumlar karşısında daha dikkatli bir ruh hali içerisindeyler. Fakat bu bireyler endişeli, başkalarına güvenmeyen, devamlı gergin bir ruh hali içinde olan farklı davranış biçimleri sergilemektedirler. Bu tarz bireyler bitkin bir ruh hali, başkaları tarafından eleştirilmeye karşı aşırı duyarlı ve eleştirilmekten adeta kaçmaktadırlar. Başka bireylere karşılaştırıldıklarında daha fazla güven duymaya ve daha fazla yüreklendirilmeye ihtiyaçları olduğu da görülebilir. Olabilecek tüm olasılıklar karşısında endişe hali diğer bireylere nazaran daha fazladır. (Cloninger, 1987: 573). Bu alt bölümde daha az puan alan bireyler ise sakin bir ruh hali içerisinde görülürler ve beklenmeyen durumlarla karşılaştıklarında endişesiz oldukları açıktır. Kendilerine karşı yüksek bir özgüvene sahip, yürekli ve daha atılgan oldukları da bilinmektedir. Sosyalleşme konusunda zorluk çekmez, aksine dışardan görünüşleri samimi ve sıcakkanlıdır. Olabilecek kötü ve müphem durumlar karşısında strese girmeden, olaylardan sıyrılmak konusunda usta olarak da düşünülebilirler. Fakat ciddi bir durum söz konusu olduğunda tepkisiz davranarak, olayların kendiliğinden çözüleceği konusunda da büyük bir kafa karışıklığı içerisinde girerler. (Cloninger, 1987: 573-588).

4.3.Ödül Bağımlılığı

Ödül bağımlılığı insanların hissi ve sosyal meselelerde başka bireylerin onayına ihtiyaç duyması veya diğer bireylerin onayına muhtaç izlenimi göstermektedirler. Mizacın altı boyutlarından olan ödül bağımlılığının da farklı alt bölümlerinin olduğunu ifade etmek gerekir. Bu alt boyutlar; bağımlı olma – bağımsız olma, açık olma – kayıtsız olma, duygusallık – duyarsız olma, açıklık – kayıtsız uzaklık alt

bölümleridir. (Cloninger, 1987: 573).

Bu alt boyuttan yüksek derece puan alan bireylerin, yardımsever olmaları, başkalarının hüznüyle hüzünlenmeleri, yüksek hisli olmaları, başkalarına merhamet göstermeleri olarak ifade edilebilir. Toplumda yaşayan bireyler ile iyi ilişkiler kurmada büyük çaba sarf ederler, çalışmaktan kaçmaz, aksine tembellik belirtileri göstermezler, etkileşime açık bireylerdir. Kolay bir şekilde kandırılabilirler için başkaları tarafından kötü bir şekilde kullanılmaları söz konusudur. Olası durumlar karşısında hayır cevabını aldıklarında veya bazı şeylerden mahrum edildiklerini düşündüklerinde genellikle ödül arayışı içerisine girerler. Bu alt bölümde düşük veya az puan alan bireyler ise, genellikle yaşanan olaylar ve durumlar karşısında umursamaz, ağırkanlı, ilgisiz davranma eğilimi gösterirler. Toplumda yaşayan diğer bireylerle olan ilişkilerini sınırlı tutar, hatta bu bireylerle olan ilişkilerini en aza indirmeye eğilimleri vardır. Toplumdan bağımsız, yalnız başına olmayı, karar verme aşamasına gelindiğinde objektif olmayı, hissi davranışlar sergilemekten uzak durmayı tercih ederler veya bu durumlar karşılaştıklarında kendini uzak tutma belirtileri sergilerler. (Cloninger, 1987: 573).

4.4. Azmetmek

İlk zamanlarda ödül bağımlılığın bir alt bölümü olan azmetmek alt derecesi, daha sonraki zamanlarda kendisi de bir alt bölüm olarak ifade edilmiştir. Azmetme, başkaları tarafından belirli durumlar söz konusu olduğunda engellenmek istenildiğinde, ümitleri kırıldığında veya yorgunluk durumlarında vazgeçmeden, sürekliliği sağlamayı istemede azimli görünme olarak dile getirilebilir. Başka bir ifadeyle, bireyin ruhsal durumlara karşı olan veya kötü ruh durumlarından kurtulma isteği, bunlarla baş edebilme durumudur. Azmetmenin de kendi içerisinde farklı alt bölümleri bulunmaktadır. Bunları şu şekilde bölümlendirmek mümkündür: üşengeçlik, çabalama, gayretli olma, arsız olma, faydacı olmadır. (Cloninger vd., 1993: 975-990).

Azmetme alt bölümlerinden yüksek derece alan bireyler; olaylar karşısında engellendiklerinde, bitkin olma durumlarında ve beklentilerinin karşılanmaması karşısında veya durumlarında çok büyük gayrete sarf ederler ve bunların üstesinden gelebilmek için daima çalışmalarına devam ederler. Bu tarz bireyler herhangi bir çıkar veya fayda gözetmeksizin iyi davranışlar sergilemekten kaçmazlar, aksine büyük bir çaba gösterip var olan davranışlarının sürekliliğini sağlamada da ısrarcıdırlar. Verilen görevlerden kaçmaz, aksine bu verilen görevleri yerine getirmede başkalarına nazaran daha fazla istek ve çaba sergilerler. Olası durumlarda başarısız olduklarında, başkaları tarafından engellenmeye çalışıldıklarında, yorgun veya bitkin oldukları durumlarda dahi vazgeçmez, tersine bu durumlardan kurtulmak için çok büyük bir azimle çalışmalarına devam ederler. Çalışmak onlar için bir alışkanlık ve günlük bir rutin olduğundan ve yaptıkları işleri en iyi şekilde yapmayı istediklerinden verilen görevleri en iyi şekilde yerine getirirler, aynı zamanda verilen görevlere ve çalıştıkları işlerde bağlılık onlar için çok önemlidir. Eleştirileri kötü bir şekilde algılamazlar, aksine başkaları tarafından yapılan eleştirilere daha objektif yaklaşma eğilimleri vardır, yapılan eleştirilerin altında kötü bir şey aramaz, bu

eleştirilerden kendine iyi sonuçlar çıkarmayı bilirler. (Gardini vd., 2009: 265-270). Azmetme alt bölümünden daha az puan alan bireyler ise çalışmaktan kaçan, tembellik yapmayı seven, zorluklardan kaçan, gayret etmeyen, bitkin, mayışık, güven duyulmayan, kararsız, düzenli olmayan davranış eğilimi olan bireyler olarak görülebilir. Ödül almak veya bu uğurda çabalamak için ayrıca gayret göstermeyen, olası durumlarda engellerle karşılaştıklarında hemen pes eden ve bu durumdan kurtulmak için hiçbir çaba göstermeyen bireyler olarak da tanımlamak mümkündür. (Cloninger, 1987: 573).

5. KARAKTER

Karakter kişiye ait belirgin kişilik yapısından, hislerinden, yaşam karşısında ortaya çıkan tecrübelerinden, içinde yaşadığı toplum ve geleneklerden, kültürden, öğrendiklerinden tüm yaşamı boyunca bir şekilde etki altında kaldığı olaylardan, belirli şekilde deneyimlenen bir yapı olarak düşünülebilir. (Cloninger vd., 1993: 975-990). Doğumdan sonra, çocukluğun ilk yıllarından beri geliştirilen savunma düzeneklerine, doğruluma, çevresel faktörlere bir şekilde uyum sağladıktan sonra oluşan ıra, öğrendiklerimizden orta seviyede etkilenirken, doğumdan getirdiğimiz faktörlerden etkilenme düzeyi daha düşük olarak ifade edilebilir. (Haan vd., 1986: 220-232). Cloninger ırayı; başkalarıyla işbirliği içinde bulunma, kendi kendini yönetebilme ve kişinin kendi durumunu aşma olarak farklı şekillerde açıklamaya çalışmıştır. Bireylerin kendilerini yönetmeleri; insanın kendi talihini tayin etme, aynı zamanda da kendi amaçlarına göre tavırlarını bir düzene sokma, hatta bu tavırlarını kontrol etmek yeteneği olarak açıklamaktadır. (Watson, 1989). Kendini yönetebilme bireyin kararlar alırken başkalarına danışmaması, bu alınan kararların tüm sorumluluğunu üstlenmesi ve bu kararların sonuçlarıyla baş edebilmesi anlamına gelmektedir. Bunların yanı sıra bireyin hedeflerini belirlemek ve var olan sorunların üstesinden gelirken kendisiyle barışık olma durumu olarak da dile getirilebilir.

İranın alt boyutlarından olan kendini yönetebilmenin de farklı alt boyutları olduğu görülmektedir. Bu alt bölümler: Kabullenme – kendiyle çekişme, uyumlu mizaç – uygun olmayan alışkanlıklar, becerikli olma – eylemsiz olma, amacı olma – amacı olmama, sorumluluk – ayıplama gibi boyutlar olarak tanımlanabilmektedir. (Yancar vd.; 2003). Bu alt bölümden az puan alan bireyle ise, kırılğan, güçsüz, kedine saygısı olmayan, sorumsuz, becerikli olmayan, güven duyulmayan, kötü durumlar söz konusu olduğunda kendisine aynada bakmayan, aksine suçu kendinde değil de hep başkalarında arayan, diğer bireylerle anlaşamayan kimselerdir. Bu tarz bireylerin gelecekle ilgili ne bir planları ne de belirli bazı hedefleri vardır, daha çok kendiliğinden yaşamayı kural haline getirmişlerdir adeta. Bu anlamda hedefleri ve belirli amaçları olmadıkları için yelkeni olmayan gemi misali oradan oraya savrulup dururlar. Karakterleri de tam olarak oturmadığı için, olaylar karşısında olgun tavırlar sergilemekten uzak ve yeteri kadar deneyim sahibi olmadıkları düşünülebilir. (Cloninger vd., 1993: 975-990).

İş birliği yapma; aynı hedefi gerçekleştirmeye dönük olarak birlikte çalışmak ve bu hedeflere ulaşmak adına davranışlarda bulunmak olarak ifade edilebilir. Bu bölümde de farklı beş bölüm olduğunu

belirtmekte fayda vardır. Bunlar: ahlak – fayda, merhamet – kin duyma, yardımseverliğe karşı olma – yardımcı olmama, duygudaşlık - soğukluk, onaylanma – hoşgörüsüzlük olarak ifade edilmiştir. (Cloninger vd., 1993: 975-990).

İşbirliği yapma alt bölümlerinden iyi puan alan bireyler, kolayca sosyalleşebilen, başkalarını anlamada zorluk çekmeyen, merhametli, yardımsever, kuralara sadık ve kendi kural ve kaideleri olan, adil olma eğilimi sergileyenlerdir. İnsanlarla kolayca iletişim kurar ve başkalarıyla etkileşimde olmaktan keyif alırlar. Kendi öz saygıları yüksek olduğu için, başkalarının yaşantılarına ve yaşam biçimlerine karşı da son derece duyarlı ve saygılı kişiler olarak nitelendirilebilirler. Bu alt bölümde az puan alan bireyler ise, başkalarının duygularını anlamakta, sosyalleşmekte, başkalarının tercihlerine saygı duymada, başkalarına karşı ilgi göstermede çok büyük zorluklarla karşılaşır. Sadece kendilerini düşünen, egosantrik, ilgisiz, alakasız umursamaz bireyler olarak da görülebilirler. Kendi dışında olan herkesi, kendisine karşı düşmanlık duyguları beslediklerine inanırlar. (Cloninger vd., 1993: 975-990).

Kendini aşma; kişinin kendini yaşadığımız evrenin ayrılmaz bir parçası olarak düşünmesi ve bu bütün içinde kendi yerinin olduğu düşüncesinden ileri gelmektedir. Var olan her şeyi bütünü parçaları olarak görme eğilimleri barındırır. Kendini doğa ile özdeşleştirmiştir adeta. Kendini aşmanın kendi içerisinde alt bölümleri olduğu da görülebilmektedir. Bu alt bölümler şu şekilde açıklanabilir: kabullenme – maddecilik, özdeşim – ayrışma, kendilik kaybı – kendilik bilincinde yaşantıdır. (Cloninger vd., 1993: 975-990). Bu alt boyuttan yüksek derece alan bireyler; sade bir yaşamı benimsemiş, sorunlarla baş edebilen, sabretmeyi bilen, başkalarına karşı sevecen ve hoşgörülü, başarı ve başarısızlığı aynı anda kabullenen bireylerdir. Her toplumda parmakla gösterilen nadir insanlar arasında yer almaktadırlar. Fakat bu alt boyutta düşük puana sahip kişiler ise, maneviyata önem vermeyen, sabretmeyen, yaratıcı olmayan, sadeliği sevmeyen, aksine hiçbir şeyden memnun olmayanlardır. Acı ve ölüm duyguları karşısında kendilerini uzak tutmaya çalışır, bu duyguları görmezden gelirler. (Cloninger vd., 1993: 973-988).

6. İNANÇ

İnanç için genel bir perspektif çizilecekse eğer, onu şu şekilde ifade edebilir veya tanımlayabiliriz. İnanç herhangi bir şeyin veyahut da kimsenin varlığına, bir ispatın doğru olmasına inanma, güven duyma olarak nitelendirilebilir. Farklı bir şekilde ifade etmek gerekirse, “temsili bir kişiliğe sahip olup, bir önermeyi kendine içerik olarak alan, fakat son tahlilde iradi davranışın kontrolü altında bulunan zihin durumudur. (Cevizci, 2005; 856). İnanç çoğunlukla en temel ya da ilk kognitif durum olarak tanımlanabilir; episteme, hafıza, idrak, maksat vb. diğer kognitif ve iş yapma hali veya inançla alakalı gibi ifade edilebilir. (A.g.e., 2005: 856).

İnançların kendilerini incelediğimizde, inanan bireyde meydana gelen belli bir bilinç hali veya tasarımın bizatihi kendisidir. Bununla birlikte, inancın genelde ilişkisel bir yapı sergilediği ve bu yüzden bir nesneye ihtiyaç duyduğu kabul edilir. Bundan dolayıdır ki, inanç mevcut imge ya da imgeler

kompleksiyle belli bir kişi içinde bulunan, kendisine içe bakış yoluyla erişilebilir bir zihin durumu olarak tanımlanmıştır. İnancın nesnesi ya a konusunun fiili ya da mümkün bir duyumsal durum, bir önerme olduğu düşünülmüştür (A.g.e., 2005: 857). Örneğin, bütün kuğuların beyaz olduğuna inanan kişi mutlaka “kuğu” ve “beyaz” gibi terimleri kullanabilmek ve bu kavramların manalarının ne olduğu tama olarak kavranmak zorundadır. Diğer taraftan, bazı inançlar bilinçte bulunurken, bazıları da hafızada veya bilinçaltında hazır bulunarak beklemektedir. Öte yandan, bazı inançlar bilinç yüzeyinde bulunurken, bazıları da bellekte bulunmuş olarak bekler. Bilinç yüzeyinde bulunanlar, şüphesiz ki, bireyin aktif ve devamlı tasavvur ettiği anda meydana gelen inançlardır. İnançların başka bilinç faaliyetleriyle, söz gelimi; korku ve tutku ile birlikte geldiğinde, eylemlerin sebeplerini ortaya çıkardığı unutulmamalıdır. Bu yüzden geleneksel bir çerçevede inancın davranışta nedensel olarak işlev gören bir zihin hali olduğu söylenir (A.g.e., 2005: 1544).

7. TUTUM

Takdir etme ya da eleştirmeyi, Beğenme ya da beğenmemeyi, uygun görmeyi ya da uygun görmemeyi tanımlayan bilinç veya zihin hali olarak ifade edilebilir. Genellikle bireyin duygusuyla, tutkularıyla ilişkilendirilen tutum, inanç ile karşılaştırıldığı görülmektedir. Fakat burada bir yanlışlık söz konusu olduğu aşikârdır, çünkü inanç; bilişsel ve aynı zamanda olgularla ilgili iken, tutum; daha çok değerlerle ve duyguyla alakalı veya duygusal reaksiyonlarla ilgili olduğu görülebilir. Aynı inançlar altında toplanan veya aynı inançlar söz konusu olsa dahi, bireylerin olaylar karşısında farklı davranışlar sergileyebildikleri gibi, aynı konu söz konusu olduğunda ise farklı inançlara sahip bireyler konu üzerinde uzlaşmaları söz konusu olabilir. Burada dikkat edilmesi gereken nokta inanç ve tutum arasındaki farklılık, değer ve olgu arasındaki farklılık gibi tasavvur edilebilir. Özellikle ahlaka bireysel (öznel) bir perspektiften yaklaşanlar tutumun doğrudan doğruya güdülenme ve davranışla ilgili olduğunu, değer yargılarının bilgiden ziyade tutumları dışı vuran yargılar olduğunu söylerler (A.g.e., 2005: 1545).

SONUÇ

Sonuç olarak denebilir ki, ahlak, erdem, huy, mizaç, kişilik, karakter, inanç ve tutum kavramları açıklanmaya çalışılmıştır. Günümüzün yozlaşmış ahlakı, gençler üzerinde çok büyük olumsuzluklara sebep olduğu görülmektedir. Bu çarpıtılmış modern dünya algısında, gençlerimizi daha bilinçli, algı düzeyi yüksek ve topluma faydalı birer birey olarak yetiştirebilmek için bu kavramların iyi tahlil edilmesinde fayda görmekteyim. Bu kavramların farkında olmayan gençlerin veya yeni kuşakların geleceğini görme, toplumla iyi iletişim kurma ve değer yargılarının eksik kalacağını düşündüğüm için, bu kavramların ne olduklarını az dahi olsa açıklamaya çalıştım. Bu kavramları özümsemiş ve bu kavramları iyi anlayan gençlerin (yeni kuşakların) daha iyi gelecek kurmalarının önünde hiçbir engel kalmayacağı şüphesiz aşikârdır.

KAYNAKÇA

- Ağaoğulları, M. A. (1994). *Kent Devletinden İmparatorluğa*, Ankara: İmge Kitabevi
- Akarsu, Bedia (1998). *Felsefi Terimler Sözlüğü*, 7. Baskı, İstanbul: İnkılap Yayınevi
- Akarsu, Bedia (1998). *Mutluluk Ahlakı*, İstanbul: İnkılap Kitabevi
- Akiskal, H.S. Hirschfeld, M.A. & Yerevanian, B.I. (1983). The Relationship of Personality to Affective Disorders. *Arch Gen Psychiatry*, 40, 801-810.
- Aristoteles. (1997). *Poetika*, (Ç. İ. Tunalı), İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Aristoteles. (1998). *Atinaluların Devleti*, (Ç. S.Y. Baydur), İstanbul: Cumhuriyet Kitabevi.
- Bonnard, A. (2004). *Antik Yunan Uygarlığı*, (Ç. K.Kurtgözü), İstanbul: Evrensel BasımYayın.
- Cevizci, Ahmet (2005). *Felsefe Sözlüğü*, İstanbul: Paradigma Yayınları
- Cloninger, C. R. (1987). A systematic method for clinical description and classification of personality variants. *Archives of General Psychiatry*, 44(6), 573.
- Cloninger, C. R. Svrakic, D. M. & Przybeck, T. R. (1993). A psychobiological model of temperament and character. *Archives of General Psychiatry*, 50(12), 975-990.
- Cloninger, C.R. & Svrakic, D.M. (2000). Personality disorders. Sadock, B.J. & Sadock, V.A. (Ed.), *Comprehensive Textbook of Psychiatry* (7th ed.), (235-298). Baltimore: Williams & Williams.
- Cloninger, C.R. (1994). A systematic method for clinical description and classification of personality variants. *Arch Gen Psychiatry*, 44, 573-588.
- Digman, J.M. (1990). Personality structure - emergence of the 5-factor model. *Annual Review of Psychology*, 41, 417- 440.
- Doğan, M. (1994). *Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul: Ülke Yay.
- Gardini, S. Cloninger, C. R. & Venneri, A. (2009). Individual differences in personality traits reflect structural variance in specific brain regions. *Brain Research Bulletin*, 79(5), 265-270.
- Haan, N. Millsap, R. Hartka, E. (1986). As time goes by: Change and stability in personality over 50 years. *Psychol Aging*, 1:220-232.
- Karaman H. (2002). Ebu Bekir er-Razi'nin Ahlak Felsefesi, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi II*, s. 166.
- Karaman, H. (2004). *Ebû Bekir Râzî'nin Ahlâk Felsefesi*, İstanbul: İz Yayıncılık.
- Kaya, M. (1939). *Filozofça Yaşama*, (es-Siretül-Felsefiyye), Felsefe Arşivi, s. 191-201.
- Kaya, M. (2008). *İslam Filozoflarından Felsefe Metinleri*, "Filozofça Yaşama (Kitâbü's Siret'il-felsefiyye)", İstanbul: Klasik Yay.
- Köse, S. Sayar, K. Ak, İ. Aydın, N. Kalelioğlu, Ü. Kirpınar, I. & Cloninger, C. R. (2004). Mizaç ve karakter envanteri: Geçerlik, güvenilirliği ve faktör yapısı. *Klinik Psikofarmakoloji Bulteni*, 14(3).
- KRANZ, W. (1994). *Antik Felsefe*, (Ç. S. Y. Baydur), İstanbul: Sosyal Yayınları.
- Krugmann, R. (2004). *İlyada*, (Ç. A. Dirim), Ankara: Yurt Kitap Yayınları.
- MacIntyre, A. (2001). *Erdem Peşinde*, (Ç. M. Özcan), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- MacIntyre, A. (2001). *Ethik'in Kısa Tarihi Homerik Çağdan Yirminci Yüzyıla*, (Ç. H. Hünler), İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Masthoff, E. D. Trompenaars, F. J. Van Heck G. L. Hodiament, P. P. & De Vries, J. (2007). The relationship between dimensional personality models and quality of life in psychiatric outpatients. *Psychiatry Research*, 149, 81-88.
- Özgen, M. K. (2007). *Mutluluk Problemi*, İstanbul: Artus Yay.
- Partridge, T. (2003), Temperament: Developmental and ecological dimensions. In J.R. Miller, R.M. Lerner, & L.B. Schiamberg (Eds.), *Human ecology: An encyclopedia of children, families, communities, and*

- environments, Santa Barbara, CA: ABC-Clio.
- Razi, Ebû Bekir, *et-Tıbbu'r-Rûhânî, (Raseil-u Felsefiye içinde)*, nşr. Paul Kraus, Daru'l-Afaki'l-Cedide, Beyrut 1982, s. 15-96. (İngilizce çevirisi A. J. Arberry, The Spiritual Phsick of Rhazes, Butler and Taner Ltd. London 1950.
- Rosenberg, D. (2003). *Dünya Mitolojisi*, (Ç. K. Akten, E. Cengiz, A. U. Cüce, K. Emiroğlu, T. Kenanoğlu, T. Kocayiğit, E. Kurhan, B. Odabaşı), Ankara: İmge Kitabevi.
- Rosenbluth, M. Kennedy S. ve Bagby, R. M. (2005). Depression and personality: Conceptual and clinical challenges. London: American Psychiatric Inc.
- Sayın, A. & Aslan, S. (2005). Duygudurum bozuklukları ile huy, karakter ve kişilik ilişkisi. *Türk psikiyatri dergisi*, 16(4), 276-283.
- Selçuk A. (2008). Kişilik, Huy ve Psikopatoloji, RCHP, Psikiyatride Derlemeler, *Olgular ve Varsayımlar Dergisi*, 2, s. 1-2.
- Somer, O. Korkmaz, M. & Tatar, A. (2004). *Kuramdan uygulamaya beş faktör kişilik modeli ve beş faktör kişilik envanteri*. İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Sophokles. (1992). *Kral Oidipus*, (Ç. B. Tuncel), İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Timuçin, A. (2004). "Erdem Nedir" *Felsefelogos*, Sayı. 23, İstanbul: Bulut Yayınları.
- Uzun, E. UZUN, S. (2003). "Erdem", *Felsefe Sözlüğü*, Ankara: Bilim Sanat Yayın.
- Watson, D.L. & Tharp, R.G. (1989). Self-directed behavior: Self-modification for personal adjustment. 5th ed. *Pacific Grove*, Calif: Brooks/Cole.
- Yanbastı, G. (1991). Kişilik kuramları. İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Yancar, C. (2005). Madde bağımlılarında ikinci eksen komorbidite ve kişilik özelliklerinin bağımlılık şiddeti ve yaşam kalitesine etkisinin değerlendirilmesi, Uzmanlık tezi, Sağlık Bakanlığı Bakırköy Prof Dr. Mazhar Osman Ruh Sağlığı ve Sinir Hastalıkları Eğitim Ve Araştırma Hastanesi 11. Psikiyatri Birimi, İstanbul.
- Zerssen, Von D. (2002). Development of an integrated model of personality, personality disorders and severe axis I disorders, with special reference to major affective disorders. *Journal of Affective Disorders*, 68(2-3), 143-158.